

SVITLANA IWACH

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny
im. Iwana Franki, Drohobycz

Praca wychowawcza z dziećmi w praktycznej działalności Janusza Korczaka

Złożoność zadań stojących dzisiaj przed ukraińskim społeczeństwem, związanych ze zubożeniem ludności, zwiększeniem zachorowalności dzieci, socjalnym sieroctwem, bezdomnością, wzrostem przestępczości nieletnich, wymaga od państwowych władz zarządzających szkolnictwem i naukami pedagogicznymi nowych, innowacyjnych podejść do rozwiązywania problemów kształcenia, edukacji, ochrony socjalnej i zabezpieczenia finansowego dzieci. Edukacja społeczna i pełne państwowe utrzymanie sierot i dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej, organizacja socjalnej i edukacyjnej pracy z nimi jest przejawem troskliwego podejścia społeczeństwa do najbardziej bolesnego zjawiska naszych czasów – do sieroctwa.

Naszym zdaniem praca społeczna i pedagogiczna z sierotami i dziećmi pozbawionymi opieki rodzicielskiej w nowoczesnej Ukrainie nie może być skuteczna bez dokładnej analizy zagranicznego doświadczenia praktycznego w dziedzinie organizacji pracy społecznej i edukacyjnej z tą kategorią dzieci.

Rozpatrzeniu i rozwiązaniu tych problemów poświęcono w przeszłości wiele prac teoretycznych. Złożyły się też na to lata praktycznej działalności pedagogicznej Janusza Korczaka. Stworzył on unikalny, zintegrowany system edukacyjny, który przyciąga uwagę pedagogów i uczonych z wielu krajów.

Różne aspekty dziedzictwa pedagogicznego J. Korczaka badali przedstawiciele polskiej pedagogiki naukowej i praktycznej (A. Lewin, M. Falkowska, I. Newerly, H. Mortkowicz-Olczakowa, I. Merzan, B. Suchodolski, S. Tomkiewicz, N. Czakirow, M. Jaworski, B. Bellerate, C. Gebert, M. Czyselska itp.).

Na Ukrainie idee edukacyjne J. Korczaka badała T. Zabuta. W dysertacji *Organizacja samorządu dziecięcego w systemie edukacji Janusza Korczaka* (Odessa 1997) przeanalizowała ona charakter i specyfikę przywództwa pedagogiczne-

go samorządu dziecięcego w instytucjach wychowawczych znanego pedagoga. S. Denysiuk w dysertacji *Problem kształtowania tożsamości w dziedzictwie pedagogicznym J. Korczaka, pedagoga i humanisty* (Kijów 2000) uogólniła główne idee koncepcji kształtowania tożsamości w systemie edukacyjnym J. Korczaka. Szczególną uwagę autorka poświęciła okresowi pobytu pedagoga polskiego na Ukrainie. W. Kusznir w dysertacji *Przewodnie idee humanistyczne dziedzictwa twórczego Janusza Korczaka w kontekście rozwoju krajowej myśli edukacyjnej* (Humań 2004) dokonała analizy porównawczej koncepcji edukacyjnych J. Korczaka i W. S. Suchomlińskiego, w tym wychowania humanistycznego, i określiła możliwości ich wykorzystania w nowoczesnych instytucjach edukacyjnych.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na podstawowe formy, metody i techniki stosowane przez Janusza Korczaka w praktycznej działalności edukacyjnej z uczniami-sierotami.

Janusz Korczak (Henryk Goldszmit) (1878–1942) to polski pisarz, działacz społeczny i przedstawiciel pedagogiki humanistycznej, który poświęcił się wychowaniu sierot. Reformatorskie przedsięwzięcia edukacyjne J. Korczaka w instytucjach opiekuńczych doprowadziły do przełomu w istniejącym w tych czasach systemie edukacji opiekuńczej i zapoczątkowały nowe spojrzenie na problem edukacji sierot i dzieci bezdomnych. W złożonych warunkach społecznych i historycznych J. Korczak stworzył dwa domy dziecka – instytucje opiekuńczo-edukacyjne nowego typu.

Wychowankami Domu Sierot i Naszego Domu były dzieci z niektórymi problemami społecznymi i psychologicznymi: sieroty, sieroty społeczne, dzieci z rodzin niepełnych, rodzin o niskich dochodach jak i bezrobotnych. Instytucje nie przyjmowały dzieci z poważnymi chorobami dziedzicznymi, z niepełnosprawnością fizyczną lub umysłową. J. Korczak uważał, że dzieci te potrzebują specjalnych warunków do swego rozwoju. Upośledzone dzieci i ich potrzeby, świat duchowy, sposoby stymulowania ich rozwoju umysłowego i fizycznego – to główny problem, któremu J. Korczak poświęcił swoje życie.

Upośledzone dzieci są zwykle pedagogicznie zaniedbane, często otwarcie wyrażają niechęć i wrogość. Dziecko biedne, porzucone, zatrute nieufnością dorosłych, dziecko wymagające zabezpieczenia potrzeb specjalnych J. Korczak określał jako „trudne dziecko”. Pedagog wskazał cechy trudnych dzieci: niezdiscyplinowane, łatwo ulegające pokusie, pragnące wrażeń i zabaw, energiczne i podrażnione, czasami cierpiące z powodu kompleksów, agresywne, uparte, niespokojne, często popadające w konflikty z innymi dziećmi, nieznające potrzeb i praw oprócz własnych, będące w stanie dokonać kradzieży, chuligaństwa¹.

J. Korczak obserwował dzieci przez całe życie. Badał przyczyny zmian w ich zachowaniu. Pozwoliło to na lepsze zrozumienie motywów niekorzystnych w nim

¹ Я. Корчак, *Как любить ребенка: книга о воспитании*, Москва 1990, s. 268–304.

odchyleń. Dzięki talentowi pedagogicznemu mógł zastosować najlepsze metody wychowawcze w pracy z tą grupą dzieci.

Zaniedbywanie dzieci, niezaspokojenie ich potrzeb w komunikacji, rozwoju duchowym, emocjonalnym i kulturalnym – przekonywał Korczak – prowadzi do konsekwencji negatywnych, do rozwoju przestępczości. Nieszczęśliwe dzieci o zachowaniu dewiacyjnym, tj. takim, które odbiega od dopuszczalnych norm w społeczeństwie, muszą zostać odzyskane. W defektologii istnieje określenie „korekcja”, co oznacza proces korekty, poprawy. W nowoczesnej pedagogice społecznej praca pedagogiczna mająca na celu zarządzanie procesem korekcji zwana jest korektą pedagogiczną. W spuściźnie pedagogicznej Korczaka pojęcia „korekta” oraz „korekta pedagogiczna” nie występują. System oddziaływań psychologicznych i pedagogicznych skierowanych na zmniejszenie lub złagodzenie negatywnych i na kształtowanie pozytywnych cech osobowości Korczak nazywa pedagogiką terapeutyczną, bowiem według niego „szpital nie obwinia, nie potępia, a bada i leczy”².

Głównym celem systemu pedagogiki terapeutycznej zdaniem Korczaka było stworzenie warunków optymalnego zabezpieczenia jedności rozwoju moralnego, fizycznego i psychicznego dziecka upośledzonego i organizacji rozwoju jego aktywności samowychowawczej.

Podstawą systemu wychowawczego Janusza Korczaka są następujące zasady:

- uznanie dziecka upośledzonego za człowieka pełnowartościowego, osobowości społecznie wartościowej;
- szacunek dla dziecka i uznanie jego praw;
- interakcje pomiędzy edukacją a aktywnością samowychowawczą dzieci;
- indywidualne podejście do wychowania opierające się na swobodnym wyborze dziecka.

Sukces w edukacji dzieci upośledzonych, według J. Korczaka, da się osiągnąć tylko wspólnym wysiłkiem nauczycieli i wychowanków. Wiodącą rolę w systemie wychowawczym nauczyciela pełni dziecko, jego zdolności do regulowania swoich działań i zachowań, do uwzględnienia konsekwencji swoich działań, do przeciwdziałania niemoralnym zjawiskom, do świadomego dążenia do doskonałości.

Pedagog uważał, że podstawową rzeczą w pracy nauczycieli z uczniami potrzebującymi opieki jest odrzucenie bezwzględного posłuszeństwa, ciśnienia i zakazów, a także praktyki pozwolenia na wszystko.

Jako przedstawiciel pedagogiki reformatorskiej lub tzw. edukacji nowej J. Korczak odrzucił przymus w edukacji. Zalecał zastąpić go dobrowolnym i świadomym przystosowaniem jednostki do aktywnego życia społecznego. Starał się

² Tamże, s. 283.

rozwijać u swoich wychowanków pragnienie samokształcenia, zaszcześcić nawyki samowiedzy, samokontroli, samodzielności. Szanując osobowość wychowanka, w czasie konfliktu chciał znaleźć godny kompromis, zrozumieć go, zgodzić się z nim. W tym aspekcie dla wychowawcy było istotne stworzenie warunków niezbędnego rozwoju uczniów, w których mogliby sprawdzić swoje własne możliwości, przetestować swoją siłę moralną.

W swojej instytucji wychowawczej Janusz Korczak starał się stworzyć model społeczeństwa sprawiedliwego, gdzie wolność, równość i partnerstwo nie były pustą słowną deklaracją. Wprowadzona w ostatniej części pracy *Jak kochać dziecko* koncepcja samorządu dziecięcego jest, naszym zdaniem, najbardziej wartościowa w dziedzictwie pedagogicznym J. Korczaka.

W ramach samorządu w Domu Sierot J. Korczaka działał Sąd koleżeński, który był szkołą uświadomienia warunków i praw codziennego życia człowieka. Praca Sądu koleżeńskiego stworzyła osobliwy klimat moralny, który zapewnił wśród wychowanków właściwy porządek, uczciwość, troskę i pomoc wzajemną, chronił od samosądu.

Zauważmy, że w instytucjach J. Korczaka funkcjonowała rada pedagogiczna, która umiejętnie koordynowała pracę samorządu dziecięcego uczniów. Nauczyciele nie wyręczali uczniów. Wychowawca występował jako łącznik między radą samorządu a radą pedagogiczną, a w radzie pracował jako dyrektor i sekretarz. Wspólne posiedzenia rady pedagogicznej i rady samorządu dziecięcego odbywały się w sytuacjach nadzwyczajnych w celu rozwiązania problemów złożonych i kontrowersyjnych. Aby uniknąć nieuzasadnionych decyzji i zapewnić jednolitość działań na radach pedagogicznych, poważnie rozważane były protokoły spotkań rady samorządu. Uczniowie rozumieli, że są postrzegani jako równorzędni partnerzy, a to przyczyniło się do rozwoju ich inicjatyw, aktywności życiowej.

W związku z tym wychowankowie nieformalnie mieli prawo do organizowania swego życia, co budziło w nich poczucie równości. Nauczyciele starali się tworzyć prawdziwe stosunki demokratyczne i w środowisku uczniów, i dorosłych.

Imponujące jest to, że w Domu Sierot J. Korczaka nauczyciele występowali jako eksperci, doradcy, konsultanci, wpływając tym samym na demokrację w zespole uczniów, prowadząc ich kontrolę i przewodnictwo. Jedną z form współpracy były posiedzenia ogólne domu dziecka, które wzmacniały, zdaniem dyrektora, poczucie współodpowiedzialności, budząc sumienie zbiorowe. Na posiedzeniach wszyscy członkowie byli równi, decyzje przyjmowano nie natychmiast – wychowawca potrzebował czasu na opracowanie planu działań. Celem spotkań nie było potępienie uczniów. Nie było tam miejsca na manipulacje, takie jak fałszywe wybory i głosowanie. Każde spotkanie było lekcją dla samych uczniów, jak powinno być przeprowadzane, jak mówić, jak występować. Zespół tworzył opinię publiczną, co miało szczególne znaczenie dla każdego ucznia. Spotkania pracowników

sprzyjały jawności, co neutralizowało możliwe negatywne skutki w związkach istniejących wewnątrz grupy.

Praca w systemie edukacyjnym J. Korczaka służyła do tworzenia u wychowanków niezależności, sumienności, zdolności porozumienia się z członkami procesu pracy, kontrolowania siebie, tzn. do formowania cech istotnych u niezależnego dorosłego. Umiejętności były osiągane podczas dyżurów w instytucji. Uczniowie sami wybierali sobie formę dyżuru i w końcu każdego miesiąca zgłaszali się do rady samorządu, która rozdzielała obowiązki mieszkańcom sierocińca. Kto lubił swoją pracę i radził sobie z jej wykonaniem, wypełniał ją przez kilka miesięcy lub nawet lat.

Uczniowie świadomie wybierali sobie odcinek pracy. Dyżury obejmowały: utrzymanie porządku i czystości w budynku wychowawczym, tj. sprzątanie wewnątrz i na zewnątrz; pomoc młodszym w utrzymaniu higieny osobistej; pomoc w przygotowaniu i dystrybucji żywności, mycie naczyń; opiekę nad chorymi, pomoc w bibliotece i czytelnicy; wydawanie narzędzi i dbanie o ich stan; pomoc tym, którzy nie nadążają w nauce. Jednostką pracy było pół godziny pracy pożytecznej. Osoba, która zdobyła 500 jednostek, otrzymywała pamiątkową pocztówkę. Za prace specjalne jako eksperyment uczniowi płacono pieniądze³. Naszym zdaniem techniki te powinny być stosowane w dzisiejszych czasach w celu zapobiegania i przewycięzania pozycji współczesnych sierot.

System codziennych dyżurów, zorganizowany przez J. Korczaka, pomagał dzieciom zdobyć umiejętności prowadzenia gospodarstwa domowego, rozwijał ich wolę i tak ważne cechy charakteru, jak: dyscyplina, odpowiedzialność, inicjatywa.

Zadanie rozwoju zainteresowań dzieci, ich indywidualnych talentów było realizowane przez pracę społecznie użyteczną w Domu Sierot. Wydajna praca uczniów w instytucji wychowawczej J. Korczaka została zorganizowana w warsztatach edukacyjnych, gdzie zajmowano się szewstwem, stolarstwem, szyciem i in. Często w Domu Sierot dzieci produkowały wyroby na zamówienie Towarzystwa Opieki Sierot, za co otrzymywały pieniądze. Działania te przyczyniły się do doskonalenia nawyków pracy i umiejętności dzieci, przyzwyczyły je do wysiłków, rozwijały aktywność społeczną.

Kontrola nad jakością wykonanych robót w szkole Korczaka prowadzona była przez starszych dyżurnych i wychowawców. Starsi dyżurni codziennie składali sprawozdanie pisemne w dziennikach. Pozwalało to zrozumieć i przeanalizować wykonaną przez siebie pracę. Dzieci pracując w Domu Dziecka uczyły obsługiwać się racjonalnie. Nabywały umiejętności organizacji praktycznej, niezbędnej do życia. Praca stała się miarą osobowości społecznie użytecznej, pomagała uczniom w poznaniu samych siebie, samodoskonaleniu.

³ Я. Корчак, *Воспитание личности : книга для учителя*, Москва 1992, s. 112.

W instytucji wychowawczej przeprowadzano tajne głosowania zwane plebiscytami życzliwości i niechęci. Takie głosowanie odbywało się po miesiącu pobytu ucznia lub nauczyciela w instytucji, a następnie po roku pobytu danej osoby, również wtedy, kiedy należało potwierdzić wyniki poprawy wychowanka. Dzień przed głosowaniem ogłaszano kandydaturę, która podlegała dyskusji. W dniu wyborów podczas śniadania wychowankowie otrzymywali trzy kartki ze znakiem „plus”, „minus”, „zero”, co odpowiadało stosunkowi: pozytywnemu, negatywnemu, obojętnemu. Uczniowie mieli wystarczająco dużo czasu na przemyślenie swojego wyboru, po czym było jasne, jakie miejsce zajmowała ta czy inna osoba w zespole.

Głosowania kształtowały u uczniów takie cechy charakteru, jak rzetelność, uczciwość, samoocenę. Dla nauczycieli głosowanie było materiałem do pracy indywidualnej. Ta metoda wychowawcza zapobiegała powstawaniu konfliktów, przyczyniała się do ochrony osób młodszych i słabszych przed presją osób starszych i silniejszych.

Jeśli wychowanek chciał się zrehabilitować, zwracał się do rady samorządu. Była to procedura złożona, ponieważ plebiscyt mógł się odbyć tylko raz w roku. Wśród wychowanków rehabilitowany musiał znaleźć sobie opiekuna, który pomagał mu się poprawić, prowadził dziennik z zapisami swoich opinii o tej osobie. Opiekun uczył się życzliwości, dokładności, tolerancji, odpowiedzialności za przyjaciela, uważać na swoje słowa, zachowanie i postępowanie. Po zakończeniu okresu opiekuńczego opiekun składał sprawozdanie z wyników, a rehabilitowany ponownie pojawiał się przed radą samorządu. Na spotkaniu sądu rehabilitacyjnego opiekun proponował dwóch sędziów przez siebie obranych, trzy osoby promowała rada samorządu⁴. W ten sposób uczono poznawać surowe prawo życia, że człowiek powinien być odpowiedzialny za swoje zachowanie i działania, zachęcano do pracy nad własnymi niedoskonałościami, do pracy nad sobą.

Świetną zachętą do samodoskonalenia były tytuły cywilne, które dzieci otrzymywały co rok. Tytuł przyznany był przez radę samorządu na podstawie wyników plebiscytu, liczby spraw sądowych, powodzenia w szkole i pracy. Po ocenie dziecko otrzymywało jeden z następujących tytułów: przyjaciel, mieszkaniec, obojętny mieszkaniec, uciążliwy obcy (w Naszym Domu); uciążliwy obcy, obojętny sublokator, dobry przyjaciel, obywatel, Król i przyjaciel dzieci, pracownik, pracownik uhonorowany (w Domu Sierot). Każdy z tych tytułów dawał pewne prawa i przywileje lub ograniczenia.

W działalności społeczno-oświatowej J. Korczaka interesujące są metody pedagogiczne, za pomocą których znakomity nauczyciel pomagał uczniom walczyć ze swoimi wadami, rozwijając w ten sposób ich wolę. Jedną z takich metod walki z wadami były zakłady. Te dobrowolne zobowiązania podjęte w stosunku do siebie dotyczyły bójek, przekleństw, ilości uwag od wychowawców, braków

⁴ Tamże, s. 164–165.

w nauce itd. Dyrektor przyjmował zakłady raz na tydzień przed śniadaniem. Notował w grubej książce w pierwszej kolumnie, na czym polega ów zakład, liczbę przypuszczalnych naruszeń, druga kolumna zawierała wygrane lub przegrane i rachunek⁵.

Kolejną techniką wychowawczą J. Korczaka była komunikacja pisemna z dziećmi. Wychowawca prowadził dziennik, gdzie opisywał wydarzenia z minionego dnia, swoje spostrzeżenia, uwagi, mogły się tu znaleźć nawet przeprosiny wobec wychowanków za jakiś błąd pedagogiczny. Nie wymieniano imion i nazwisk, wychowankowie sami domyślali się, o kogo chodzi. Za pomocą dziennika zapoznawali się z poglądami osoby dorosłej na sprawę w ich zespole.

Komunikacja pisemna również odbywała się przez tablicę ogłoszeń. Krótkie ogłoszenia nie tylko wychowanków, ale także i wychowawców, pozwalały im w porę przemyśleć każde zadanie i rozporządzenie. Do komunikacji służyła specjalna skrzynka pocztowa.

Szczególnie istotne w pracy społecznej i wychowawczej z wychowankami-sierotami są trzy podstawowe prawa dziecka, które zdefiniowały obszary działalności wychowawczej, a mianowicie:

- prawo dziecka do szacunku;
- prawo dziecka do dnia dzisiejszego;
- prawo dziecka do bycia tym, kim jest.

Wszystkie te prawa są równie ważne. Domagając się prawa dziecka do dnia dzisiejszego, J. Korczak podkreślił, że na tym etapie rozwoju powinno ono być naszym partnerem. Pedagog krytykował zarówno niesprawiedliwość, jak i ignorowanie przez społeczeństwo dorosłych świata dzieci. O dzieciach mówią, radzą i podejmują decyzje, a nie pytają ich zgodę i opinię. Prawo do bycia tym, kim dziecko jest – oznacza wsparcie i szanowanie jego potrzeb indywidualnych, właściwości, cech, aspiracji, zainteresowań i umiejętności. Miłość do dziecka w teorii i praktyce edukacji ściśle związana jest z prawem dziecka do poszanowania jego natury, szacunkiem dla jego niewiedzy, niepewności, niestabilności i procesu dojrzewania, szacunkiem i zrozumieniem dla każdego okresu jego rozwoju⁶.

Zdaniem wielkiego pedagoga polskiego do tego powinny przyczynić się następujące warunki:

- wprowadzenie w życie takich form samorządu dziecięcego, jak sąd koleżeńcki, rada samorządu i sejm dziecięcy (parlament);
- wsparcie współistnienia i współpracy w zespole dziecięcym pod względem podstaw prawnych;
- tworzenie warunków do rozwoju inicjatywy dzieci, samodzielności i odpowiedzialności w ich pracy;

⁵ Tamże, s. 286.

⁶ *Лишенные родительского попечительства: хрестоматия*, сост. В. С. Мухина, Просвещение, Москва 1991, s. 34–37.

• rozwój takich cech u dzieci, jak samokrytycyzm, siła woli, tolerancja rasowa i religijna, miłość prawdy, solidarność ⁷.

Wymienione warunki świadczą o tym, że Janusz Korczak miał znaczący wkład w rozwiązywanie problemów edukacji sierot i dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej. Jest to cenne dla organizacji nowoczesnej pracy społecznej i wychowawczej z określoną kategorią dzieci.

BIBLIOGRAFIA

Корчак Я., *Как любить детей*, Київ 1976.

Корчак Я., *Как любить ребенка: книга о воспитании*, Москва 1990.

Корчак Я., *Воспитание личности : книга для учителя*, Москва 1992.

Корчак Я., *Король Матиуи Первый; Король Матиуи на необитаемом острове : повести – сказки*, Москва 1978.

Лишенные родительского попечительства: хрестоматия, сост. В.С. Мухина, Москва 1991.

SUMMARY

The peculiarities of pedagogical work with orphans in Janusz Korczak practical activity

It is emphasized on the humanism orientation in pedagogical conception of Janusz Korczak in that article. The main principles are integral and harmonious development natural instincts and abilities of the child, the orientation in pedagogical practice on personality of student; confession value of child's life and respect of dignity and personality of child; determination for the efficiency pedagogical process of knowledge of child, her permanent study as a whole psychophysical structure; rejection of authoritarianism in the mutual relations of the grown man and child are showed in this article. The priority value in practical activity of J. Korczak belonged to the social-pedagogical providing of processes of self-actualization, self-development, self-expression and self-education each growing personality, search and applications of pedagogical technologies, which are instrumental in stimulation of these processes are proved.

⁷ Я. Корчак, *Как любить ребенка...*, s. 483.